

Кирил Галев

ПРОСОПОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ТЕОДОР II ЛАСКАРИС¹

The author is a doctoral candidate in Systematic Theology at the Faculty of Theology at the Sofia University “St. Kliment Ohridski”. E-mail: kgalev@uni-sofia.bg; <https://orcid.org/0009-0003-4007-2703>

Abstract: Kiril Galev,

Prosopographical Notes on Theodore II Doukas Laskaris (1222–1258)

The article examines the environment of Theodore II Laskaris (1222–1258), emperor of Nicaea, and traces the reflection of family, friends, teachers, tutors on his further life. Through a systematic review of different layer of his life the study seeks to outline the development of academic perspectives on Laskaris’s intellectual legacy and political image. Special attention is devoted to main formative elements—Nicephorus Blemmydes, Mouzalon brothers, Michael Palaiologos—have evaluated his contribution to the intellectual life of the Empire of Nicaea, his philosophical education, and his role as both ruler and thinker. By contextualizing these evolving interpretations, the article highlights the gradual transformation of Theodore II Laskaris from a marginal historical figure into a subject of nuanced scholarly appreciation within contemporary Byzantine studies.

Keywords: *Theodore II Laskaris, Byzantine history, Ecclesiastical history, 13th-century Byzantium, Orthodox Theology, Religious Studies*

Фигурата на Теодор II Дука Ласкарис, император на Никея² между 1254 и 1258 г. е схващана като събирателна на династичната предста-

¹ This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01, Activity 3.3 (Short-Term Specialization at the Volos Theological Academy, 12-18 October, 2025).

² Император на Никея (р. ноември 1221 – 16 август 1258 г.), император от 3.XI.1254 г. Единствен син на Йоан III Дука Ватаци, възпитаван да се превърне в император-философ. Учители му са Никифор Влемидис и Георги Акрополитис (вж. Kazhdan, Alexander. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2, New York and Oxford: Oxford University Press, 1991, 2041).

вители и интелектуалните стремления по време на политическа нестабилност. Макар и устойчиво да се приема, че както предшественикът му на престола, баща му Йоан III Дука Ватаци³, така и Михаил VIII⁴ Палеолог, императорът след него, да постигат по-големи успехи, все пак му се отдава дължимото като на един многопластов владетел. Просопографията поставя ударение на разширеното проследяване на личностите, техните взаимоотношения, поставени в контекста на обществото по това време и така ни предоставя рамка, в която може да се преоцени животът и управлението на Теодор II Дука Ласкарис. Настоящото изследване отбира тези просопографски данни, поставяйки никейския владетел в светлината на тринадесетото столетие и така се опитва да изследва неговите семейни, интелектуални, политически и военни връзки. Авторите от XIX и ранния XX в. – Krumbacher⁵, Diehl⁶, а по-късно и Ostrogorsky⁷ – споменават Теодор II Дука Ласкарис мимоходом. Наблягат на постиженията на Йоан III Дука Ватаци като администратор, както и политическата завръзка около възвръщането на Константинопол по времето на Палеолозите, като така оставят Теодор II Дука Ласкарис някак пренебрегнат. Едва в съчинението на Christos Krikonis⁸ през 1991 г. нужното внимание се отдава на интелектуалния принос на този никейски импера-

³Йоан III Дука Ватаци (1192 – 3.X.1254 г.) – император на Никея от 15 XII, 1221 г. Жени се за Ирина, дъщеря на Теодор Ласкарис, а през 1244 г. за Констанс (Анна), която е незаконна дъщеря на Фредерик II Хохенщауфен (вж. Ibid. 1047).

⁴ Михаил VIII Палеолог (1224/1224 – 11.XII.1282) – император 1259-1282 г. Син на Андроник Палеолог, произхождащ от три императорски семейства, основава династията на Палеолозите (1259-1453). Военачалник при Йоан III Дука Ватаци и Теодор II Ласкарис, но и двамата имат съмнения по отношение на верността. След смъртта на Теодор, убива регента Мъзалон, става сам регент, а в споледствие ослепява Йоан IV Ласкарис, става единствен император, но е отлъчен от Църквата от патриарх Арсений. (вж. Ibid. 1367).

⁵ Krumbacher, Karl. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527–1453), 2 ed. Munich: C. H. Beck, 1909, 93, 286.

⁶ Diehl, Charles. *Figures Byzantines*. Paris : Hachette, 1906-1908, 220.

⁷ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*. Rev. ed. Translated by Joan Hussey. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1969, 419.

⁸ Κρικώνης, Χρήστος. *Η θεολογία του αυτοκράτορος Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως* (1222–1258). Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1991.

тор. Последващите изследователи, особено Dimiter Angelov⁹, Sophia Georgiopolou¹⁰, Nikolaos Kanellopoulos и Joanne Lekea¹¹, and Bojana Pavlović¹² представят Теодор II Дука Ласкарис като едно от главните действащи лица на епохата, чиито съчинения, политическите му схващания и познанства осветяват развитието на имперската идеология и културата на елитите в изгнанието, породено от падането на Града по време на IV Кръстоносен поход. Целта на това изследване е да представи в подробности историческия портрет на Теодор II Дука Ласкарис, обръщайки внимание на пет независими, но все пак близки, теми: а. Семейство и ранния му живот; б. Интелектуално съзряване и творчество; в. Административно и политическо обкръжение; г. Битие на военачалник и д. Имперска идеология. Като съберем свидетелства, официална кореспонденция и профили на познанствата му, придобиваме по-ясна представа за начина, по който Теодор II Ласкарис се формира и как общува с интелектуалците и аристократите от империята си.

Семейство и детство

Роден през 1222 г., той е единственият оживял син на Йоан III Дука Ватаци и Ирена Ласкарина, дъщерята на Теодор I Ласкарис¹³, първия никейски император. По този начин произходът му обединява зараждащата се политическа мощ на бащата, с приемствеността като наследник на основателя на династията. Това му родословие определя и властовите претенции, и влияе както на образованието, така

⁹ Angelov, Dimiter. *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

¹⁰ Georgiopolou, Sophia. "Theodore II Dukas Laskaris (1222–1258) as an author and an intellectual of the XIII th century." Doctoral dissertation, Harvard University, 1990.

¹¹ Kanellopoulos, Nicholas S., Joanne K. Lekea "The Struggle between the Nicaean Empire and the Bulgarian State (1254–1256): Towards a Revival of Byzantine Military Tactics under Theodore II Laskaris", *Journal of Medieval Military History* 5, (2007): 56–69.

¹² Pavlović, Bojana. "Theodore II Laskaris as Co-Emperor: Reality and Misapprehensions in Byzantine Historiography." *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 50-2 (2013): 587–607.

¹³ Теодор I Ласкарис (1174 – 1221), основател на Никейската империя и император от 1205 до 1221 г. Женен за дъщерята на Алексий III Ангел, бяга в Мала Азия 1203 г. тук се установява и полага основите на империя в изгнание. През 1208 г. е коронясан от патриарх Михаил IV. (вж. Kazhdan, Alexander. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2039).

и на очакванията към бъдещето му управление.

Изворите за детството на Теодор II Ласкарис са оскъдни, но основните формиращи го обстоятелства са две. Първо, всички сведения говорят, че той от дете е страдал от хронични болести, които повлияват на характера му, както и по неговото собствено признание, засилват вглъбеността му. На второ място образованието му е поверено на най-изтъкнатия учен на епохата, Никифор Влемидис¹⁴, чията програма залага на класическото ораторско майсторство, логиката на Аристотел, както и моралната философия. Връзката между учител и ученик отначало е силно положителна – бъдещият император обожава учителя, който от своя страна смятал, че повереникът му е изключително способен. Все пак се появяват пукнатини в отношенията им, сякаш предвестници на по-сетнешните сблъсъци на Теодор II Ласкарис с аристокрацията – стремежът му към интелектуална независимост и нелек характер се сблъскват с налаганата строга дисциплина от учителя му.

Просопографският поглед върху ранните сподвижници на бъдещия император – пажове, настойници и дворцови чиновници – показва събиране на представители на административните елити, вместо на членове на военни семейства. Още в юношеството си Теодор II Ласкарис е заобиколен от хора, които ценят стремежа към знание, изисканата грамотност и способностите за сметка на наследствените привилегии. Тази ранна обществена среда по-късно бележи политиките му и сблъсъците, в които влиза.

Интелектуално съзряване и битност като автор

Той е без съмнение един от най-съзидателните автори сред императорите. Оцелялото му творчество включва писма, философски размисли, погребални речи (епитафии), богословски слова. Много дълго време обаче учените не оценяваха задълбочеността на творчеството

¹⁴ Никифор Влемидис (1197 – 1269). син на лекар, малкият Никифор избягва от Константинопол с родителите си през 1204 г. и се установяват във Витиния, където се отдава на учение, включително и седем години медицина, до двадесет и шестата си годишнина. Последващата му църковна кариера е започната при патриарх Герман II (1224-1225). През 1235 г. Никифор дава монашески обет, запазвайки името си. Най-важната му роля е на учител. Освен на бъдещия владетел е учител и на Георги Акрополитис (Ibid. 296).

му. Както вече отбелязахме Христос Криконис е първият, който обръща внимание на последователността на богословските му схващания и как това се свързва с идеята за императорското върховенство. Димитър Ангелов продължава тази линия като разглежда Теодор II Ласкарис чрез самоопределението му като византийски *елин*, чията легитимност е не само следствие на династично наследяване, но и на усъвършенстване на класическото образование. Според изследователя творчеството на императора разкрива добре обмислена стратегия на интелектуално царуване; императорът заема ролята на философ-правник, като се представя както като ученик на мъдростта, така и нейн пазител. Честите му призови към добродетелта на учението, нравственото извисяване и въздържание са следствие на целенасочен опит да въздигне управлението си над традиционните схващания на аристокрацията. Писмата му, запазени изключително в изданието на Nicola Festa¹⁵, са несравним източник за просопографската му среда. Показват осъзнаването на административната действителност и нравствените му очаквания към чиновниците. Императорът използва висок реторически стил, изискан, но пряк, за да упреква, съветва и насочва чиновниците в провинциите. Писмата му разкриват и различните личности, които съставят интелектуалното му обкръжение: а. Никифор Влемидис, учител, а по-късно и критик; б. Георги Акрополитес¹⁶ историк и велик логотет и в. Разни провинциални съдии, служители на фиска и духовници, които са звена в средата му от официални лица. Интелектуалният кръг на Теодор II Ласкарис изглежда от смесен вид; включва както добре известни учени, така и надеждни бюрократи, чиито напредък зависи повече от заслугите им, отколкото от родословието. Този признак онагледява идеологическия проект на императора – да създаде интелектуален елит, верен на визията му за образованост.

¹⁵ Nicola Festa, ed. *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII* (Firenze: Bernardus Seeber, 1898).

¹⁶ Георги Акрополитис (1217 – 1282) – сановник, учител и историк на Никеиската империя. Роднина по линия на жена си на император Михаил VIII Палеолог. Родителите му го изпращат едва шестнадесет годишен в двора на Йоан III Дука Ватаци, за да продължи образоването си при Теодор Хексаптериг и Никифор Влемидис. През 1240 г. е вече наставник на наследника, като изпълнява административни и посланически задължения (Kazhdan, Alexander. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 47).

Политическо и административно обкръжение

При възкачването си на трон през 1254 г. Теодор II Ласкарис наследява сравнително устойчива и заможна империя¹⁷. Но политическата обстановка е изострена от напрежението между аристокрацията и надигащата се образована бюрокрация, подкрепяна от Йоан III Дука Ватаци. При новия император този почин се задълбочава, като той започва да издига хора със скромен произход, отличили се в учение и с управленски способности. Тази му практика изостря отношенията му с изявените аристократични семейства, като обстоятелството, че разчита твърде много на Георги Музалон и братята му¹⁸ особено изнервя старата военна аристокрация. Този сблъсък още веднъж показва основната идея на владетеля, който защитава образованата и меритократична аристокрация, докато старите елити са застъпници на наследственото предимство.

Държавническата кореспонденция на императора показва начина му на управление. Той лично напътства нехайните чиновници и изисква нравствено поведение от съдии и стратегзи. Писмата му често разкриват отвращението му от корупцията и аристократическата надменност. Тези просопографски свидетелства показват владетел, който се опитва да пренареди обществената йерархия, да набере авторитет и да ослаби аристокрацията. Враждебността на Теодор II Ласкарис към военната аристокрация ще има дългосрочни последици. Най-добър

¹⁷ Никейска империя (1204 – 1261). Това е най-успешният наследник, появил се след падането на Града през 1204 г. Сърцевината ѝ е съставена от бреговете на Западна Мала Азия, извиващи се като арка от пафлагонийския бряг до югозападния край на Мала Азия. Никейската империя е структурирана около два различни блока; северен около Никея, официалната столица и западните брегове, където на хълмовете около Смирна Йоан III Дука Ватаци устройва своето седалище Нимфион. В Никея е и катедрата на вселенския патриарх (Ibid. 356). Никея (дн. Изник), град във Витиния, един от най-великите градове на Византия и седалище на два вселенски църковни събора. Става столица на тема Опсикион през VIII в. Теодор II Ласкарис е коронясан за император тук през 1208 г. и оттогава градът е имперска столица до 1261 г. (вж. Ibid. 1463).

¹⁸ Георги Музалон (1222 – 25.VIII.1258) – регент на Никейската империя 1258 г. той и братята му са приятели на императора от деца. По всички сведения нямат знатен произход. Теодор II Ласкарис ги издига до най-високите длъжности на империята. За жени са им дадени булки от знатни семейства, като Георги се жени за семейството на Кантакузините. Всичките са убити от латински наемници по време на възпоменателна служба за Теодор II Ласкарис Теодор (вж. Ibid. 1421).

пример е Михаил VIII Палеолог, който преди да стане император и да възстанови властта над Града, е водач на движението срещу Георги Музалон и братята му. Именно това отчуждаване на този безспорно надарен военачалник, заедно с начинанието му да въздига интелектуалци, поставя основата на заговор, който възкачва военния на трона, след смъртта на владетеля през 1258 година.

Военно обкръжение

Ранните изследователи, които са поддръжници на пртивопоставянето между императорите-интелектуалци и войнишките императори, изобразяват Теодор II Ласкарис като книжник, който е неспособен за военни дела. Това гледище е оборено чрез работата на Nikolaos Kanelloropoulos и Joanne Lekea, които показват, че владетелят е проявил изключителни тактически умения по време на никейско-българската война от 1254-1256 г. Разборът им поставя Теодор II Ласкарис в традицията на византийска стратегия, която разчита на бърза мобилизация, гъвкаво разположение на частите, както и разумно обезпечаване, стабилна логистика. След смъртта на Иоан Асен II¹⁹ през 1241 г. България навлиза в период на нестабилност. Когато Никея започва да настъпва в Тракия и Македония се натъква на липса на единоначалие. Теодор II Ласкарис поема командването лично, това е недвусмислено действие за владетел, който често е характеризиран като погълнат от учене. Писмата му от това време свидетелстват за неуморим военачалник, зает с това да поддържа войнишкия морал, както и да обуздава нехайни офицери, като настоява и на спазването на дисциплина. Тези писма също така обозначават и офицерите, за които имаме данни за отношенията с владетеля. Няколко са по-важните. На първо място това е Алексий Сратегопулос²⁰ – опитен генерал, по-късно ключов стратег за възвръщането на Града. Друг е Михаил Палеолог, чиято

¹⁹ Иоан Асен II – (1195/6-1241) – български цар 1218-1241 г. Най-възрастния син на Асен. Дъщеря му Елена Асенина е съпруга на Теодор II Дука Ласкарис (вж. Ibid. 1056).

²⁰ Започва кариерата си при Йоан III Дука Ватаци. Изпада в немилост при Теодор II Ласкарис, който обвинява сина му в предателство и го ослепява. Това е причината, поради която Алексий подкрепя узурпацията на Михаил VIII Палеолог. Изиграва основна роля при завземането на Константинопол. (вж. Kazhdan, Alexander. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1963).

изключителност отрано привлекла вниманието на Теодор II Ласкарис и който по-късно сам ще се възкачи на престола като пръв император след връщането на столицата. Също така, тук можем да подредим редица провинциални военачалници, чиито кариери се развиват бързо поради меритократичните схващания на Теодор II Ласкарис.

Кателопулос твърди, че императорът възражда тактически похвати от *тактиконите* от X в., особено подвижност, бързи преходи и действия с малки части. Дали това е следствие от съзнателно придържане към предишни образци или от нужда, успехът на Теодор II Ласкарис в спирането на българския напредък и налагането на никейската власт говори над южните части на Балканския полуостров, че е бил способен военачалник. Просопографският профил на офицерите му допълнително подчертава склонността му да повишава въз основа умения, а не произход. Тази кампания затвърждава положението на Никея на Балканите и непряко улеснява Михаил VIII във възстановяването на властта над Константинопол. Именно подсигуриването на тази граница способства за въздигането на традиционния елит, който по-късно ще отхвърлите избраните за наследници.

Имперска идеология и завет

Творчеството на Теодор II Ласкарис ни разкрива император, който е основно зает с нравствените и образователни основи на управлението. Писмата му, речите и трактатите рисуват една императорска идеология, която е основана на няколко стълба. Това са: а. Класическата *пайдеиа* (образованост), която е предпоставка за способност за управление; б. Нравствена дисциплина, както лична, така и на официалните лица; в. Богословска смиреност, която засвидетелства, че императорът е подвластен на божествено просветление; г. Вярност към династията, особено към собствения си баща.

Похвалното му слово за Йоан III Дука Ватаци²¹ е темел на политическата му мисъл. Тя съчетава синовната преданост с политическото богословие – починалият е почитан като съвършения християнски владетел, чиито добродетели Теодор II Ласкарис се стреми да повтаря.

²¹ Theodore II Doukas Laskaris, *Encomium on His Father, the Most Exalted Emperor Lord John Doukas*. In *Opuscula Rhetorica*. Ed. Luciano Tartaglia, Naples: Istituto Universitario Orientale, 1968, 24–66.

Освен това, по отношение на просопографията тази реч ни служи и като свидетелство за действията на Теодор II Ласкарис – като показва продължаване на административните реформи на баща му. Императорската идеология често се схваща като отношение между учител и ученик между владетеля и поданиците му. Теодор II Ласкарис се схваща като владетел-учител, който набляга на култивирането на добродетели сред администрацията си и народа. Тази реторика има не само нравствена, но и политическа цел – оправдава издигането на образовани хора в системата на управление и подозренията му по отношение на военната аристокрация, която е недисциплинирана и далеч не изискана. Съвременните изследователи схващат тази идеология по различен начин. Ангелов я разбира като част от далеч по-обхватна част от елинско възраждане, където класическото образование се възприема като мерило за принадлежност към елита. Павлович, която се насочва към по-ранната му битност като съимператор, твърди, че интелектуалността му възниква поради династическа несигурност. Георгиопулу поставя ударението на витиевия стил, за да предаде поведението на един престолонаследник и императорска изключителност. Ако можем да обобщим тези разни интерпретации ни, то разкрива се владетел, който използва интелектуалността, за да премине през политическата сложност на изгнанието на империята, наблюдаването и аристократическото съперничество.

Политически последици

Внезапната смърт на Теодор II Ласкарис през 1258 г. оставя политически вакуум. Малкият му син Йоан IV²² е определеният наследник, но реформите са настроили враждебно голяма част от аристокрацията. Братята Музалон, най-близките му съратници, са убити в преврат, организиран от партиите, верни на Михаил Палеолог. Само в течение на месеци Михаил се настанява като регент, а като последици и на императорския трон. През 1261 г. възстановява властта над Константинопол и дава началото на знаменитата династия на Палеолозите. Както във византийските, така и в съвременните свидетелства тази

²² Йоан IV Ласкарис (25.X.1250-1305) – Никеиски император 1258-1261 г. Единствен син и наследник на Теодор II Дука Ласкарис. След завземането на Константинопол от Михаил VIII Палеолог е ослепен и заточен на южния бряг на Мармара (вж. Kazhdan, Alexander. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1963).

драматична промяна засенчва всички приноси на Теодор II Ласкарис. Все пак, той представлява свързващо звено, чиито интелектуална и политическа среда оформят, а от своя страна са оформени по насилствен начин, променената структура на византйското висше общество.

Теодор II Ласкарис е владетел с необичайна интелектуална дълбочина, политическа амбиция и обостреност по отношение на заобикалящото го общество. Просопографските извори ни разкриват шарен управник, чието обкръжение включва класически изследователи, реформатори на държавния апарат, въздигащи се пълководци и представители на старата аристокрация. Обучението му при Влемидис, познанството му с Акрополитис, упованието му в братята Музалон и трудните му отношения с Михаил Палеолог образуват мрежата от личните му отношения, които определят и цялото му царуване. Теодор II Ласкарис е средоточието на никейския проект; укрепва Мала Азия, воюва с България, реформира държавния апарат и създава културата на императорското увлечение по интелектуалното. Визията му е за император, който управлява, след като е получил добро образование и дорбодетелно възпитание, по този начин се явява предтеча на интелектуалната жизненост по времето на Палеолозите, дори и като предизвиква аристократичния отпор, който унищожава наследството му.

Задълбоченото просопографско изследване на Теодор II Ласкарис осветлява не само самия император, но и обществената тъкан на Ромейската държава от средата на XIII в.; империя, която се занимава с напрежението между наследствените предимства и заслугите, между класическото познание и военния прагматизъм, между династичната приемственост и едва ли не революционен напън. Теодор II Ласкарис с перото си и мечата си олицетворява тези противоречия. Краткото му, но изпълнено със съдържание царстване заслужава възстановеното си място във византийката история.

Библиография

Agapitos, Panagiotis, Dimiter Angelov. "Six Essays by Theodore II Laskaris in Vind. Phil. gr. 321: Edition, Translation, Analysis." *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 68 (2018): 39-75.

Angelov, Dimiter. *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Angelov, Dimiter. "The Moral Pieces of Theodore II Laskaris." *Dumbarton Oaks Papers* 65/66 (2012): 237-269.

Diehl, Charles. *Figures Byzantines*. Paris: Hachette, 1906.

Festa, Nicola. (ed.) *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*. Firenze: Bernardus Seeber, 1898.

Georgiopolou, Sophia. *Theodore II Doukas Laskaris (1222–1258) as an Author and an Intellectual of the Thirteenth Century*. PhD diss. Harvard University Press, 1990.

Kanellopoulos, Nicholas S., Joanne K. Lekea. "The Struggle between the Empire of Nicaea and the Bulgarian State (1254–1256): Toward a Revival of Byzantine War Tactics under Theodore II Doukas Laskaris." *Journal of Medieval Military History* 5 (2007): 56-69.

Kazhdan, Alexander. (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3 Vols. New York and Oxford: Oxford University Press, 1991.

Κρικώνης, Χρήστος. *Η θεολογία του αυτοκράτορος Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως (1222–1258)*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1991.

Krumbacher, Karl. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*. 2nd ed. Munich: C. H. Beck, 1897.

Laskaris, Theodore II Doukas. *Encomium on His Father, the Most Exalted Emperor Lord John Doukas*. In *Opuscula Rhetorica*, edited by Luciano Tartaglia, 24–66. Naples: Istituto Universitario Orientale, 1968.

Ostrogorsky, George. *History of the Byzantine State*. Rev. ed. Translated by Joan Hussey, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1969.

Pavlović, Bojana. "Theodore II Laskaris as Co-Emperor: Reality and Misapprehensions in Byzantine Historiography." *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 50 (2013): 587-607.

Theodore II Doukas Laskaris, *Encomium on His Father, the Most Exalted Emperor Lord John Doukas*. In *Opuscula Rhetorica*. Ed. Luciano Tartaglia, Naples: Istituto Universitario Orientale, 1968.